

# NOVICA

gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari.

Izhajajo vsako sredo in saboto. Veljajo za celo leto po pošti 4 fl., sicer 3 fl.; za pol leta 2 fl. po pošti, sicer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XIII.

V Ljubljani v sredo 26. septembra 1855.

List 77.

## Gospodarske skušnje.

### Koristnost divjega kostanja.

V letošnjem 8. zvezku Smolarjevega gospodarskega časnika (Smolers Vereinskchrift f. J. u. N.) se bere od divjega kostanja (Roskastanien) sledeče: „Natančno preiskovanje tega sadú je razodelo, da v 100 delih je 35 delov močica (štirke), 19 delov močičnega lesnega laknjica (stärkemehlhaltige Holzfaser), 17 delov beljakca (Eiweiss-stoff), 13 delov gumija itd. Iz tega je očitno, da je divji kostanj vès pripraven, da se iz njega dela močic ali štirka. Ako bi se mu vzela grenkoba, ki jo močic v sebi ima, in bi se mu dodalo žitne moke, bi se pekel dober kruh iz njega. Al grenkobo iz njega spraviti ni lahko; tedaj ga tudi ne priporočamo za kruh, dokler ta dar božji imamo še iz druge moke peči. Zavolj obilne štirke pa, ki jo ima divji kostanj v sebi, se dá z velikim dobičkom žganje (špirit) iz njega žgati, — špirit divjega kostanja je naj čistejši in za žgane vina kaj dober. To pa, kar ostane po žganji špirta, se dá prav dobro porabiti za živinsko pičo. Kostanjeve lupine so dobre za strojarje, za farbo in tinto. Škoda le, da imamo še premalo divjega kostanja, ker naši stari očetje še niso vedili, da je sad ta za kakošno rabo; naši nasledniki ga bojo že več imeli in na cente se ga bo spečalo v fabrike. Da bi saj tega, kar ga sedaj pridelamo, obernili gospodarstvu v prid, to je, da bi ga dali živini povžiti!“

### Osoljeno vino — dobro vino.

V vinskih krajih spodnje Austrije so mnogi vinorejci lani poskušali vino boljšati s soljo. Marsikdo se bo čudil kaj takega slišati. In vendar zagotavlja časnik dunajske kmetijske družbe, kateri ne pobira svojih novíc iz praznih pravlic, da se je soljenje vina lani tako dobro obneslo, da spet letos bojo tako ravnali. Osoljeno vino je bilo kaj lepe svitle farbe in veliko sladkeje in mečje od neosoljenega.

### Čern krompirjevec — pa vendar zdrav krompir.

Mnogi skušeni gospodarji terdijo, da ni vselej res, ako se iz črnega krompirjevega perja sodi, da je tudi krompir bolan. Skušnje letos učé, da na več njivah je krompirjevec precej zgodaj čern bil, pa so vendar mnogo zdravega krompirja nakopali. (Če le ne bo pozneje v hramih gnjil?)

### Kakošno moč ima klaja do mleka?

Po mnogih skušnjah se je zvedilo, da po zelji (kapus) prihaja mleko zoperno, po korenji neokusno in grenkljato, po perji vinske terte prijetno, nekoliko kisljato, pa nareja malo sirovega masla, po nemški in turški detelji (lucerni in esparzeti) je mleko mastno in dobro, po repi vodeno in blede, po mervi in otavi mastno in dobro, po detelji in krompirji z otrobi pa posebno dobro.

### Da se mleko ali smetana ne skisa.

Da se mleko ali smetana ne skisa, se lahko pomaga z očiščenosódo (gereinigte Soda ali kohlen-

saures Natron), ktera se v vsaki apoteki lahko dobi za majhen dnar. Dosti je, ako se očišene sóde le toliko v en bokal mleka dene, kolikor je na konček noža gré. Mleko zatega voljo ne dobi nobenega drugega okusa, in ta lahki pomoček se zamore priporočati vsim gospodarjem in gospodinjam, ki imajo z mlekom na drobno in debelo opraviti.

### Luknjičast cegel — dobra roba.

Obertnijski družbi v Vratislavi so bili nedavnej luknjičasti cegli na ogled poslani, za ktere se manj ila (gline) potrebuje in kateri se hitrejšé sušé, boljé žgó, manj kurjave potrebujejo, so tudi ložji in cenejši. Kako pa se delajo? Takole: Med glino se pomeša nekoliko žaganja; v peči zgorí žaganje in namesto njega ostanejo majčkine luknjice v ceglu. Za lahke oboke (velbe) je takošen cegel posebno dober, in še terden, če se le polovico ila in polovico žaganja vzame.

### Nože, serpe in kose brusiti na posebno vižo.

Že davnej je znano, da britve se dajo naj ložeje brusiti, ako se ojstrica ali klina položi skoz pol ure v vodo, ki je bila okisana s solno ali žvepljeno kislino (hudičevim oljem), potem rahlo obriše in čez nekoliko ur se pogladi na kamnu. Omenjene kisline je pa zato celó malo treba: na en del vode le dvajseti del kisline. Kislina namestuje brus (brusivni kamen), ker razjé celo poveršje ojstrice, da jo je potem le pogladiti treba. Dobrim klinam to nikdar škodovalo ni, slabe se pa še zboljšalo, čeravno se ne more reči zakaj. Sedaj brusijo na to vižo mnogo-tero rezilno orodje tako, da delavci opoldne, kadar nehajo delati, ali na večer, vtaknejo nože, serpe, kosé, sekire itd. v tako okisano vodo in jih potem pogladijo. To je hitro storjeno, ne prizadene skor nobenih stroškov in kline se ne zbrusijo tako hitro, kakor na brusih.

## Dobrovoljni poduki.

### Nesnažnost poglaviten vzrok bolezin.

I.

#### Nesnažnost po kmetih.

Mestjani pa mestjanke radi zapuščajo svoje mesta, ter prihajajo na kmete ali ker imajo tam kaj opraviti ali pa da odidejo nekoliko časa sopuhu in smradu, kterega vživajo v tesnih ulicah obilo obljudenega mesta.

In res, komaj smo zvunaj mestnih vrat, širijo se nam persi, lagleje dihamo in čisteji zrak pihljá nam v obličje; okó in uhó se radujete prekrasnih stvari, ktere vidimo ali čujemo pod milim nebom. Tu zelenijo travniki, tam giblje se rumeno klasje po širokih njivah, drugej cvetejo nebrojne cvetice po lokah in vertih, ondi šumi košato drevje, in krilati ptički letajo in žvergolijo po njem. Posebno ulega se nam mili in čisti zrak, ki ga dihamo tam pohlepno in željno.

Kako drugači je pa kmalo, ko se bližamo kaki vasi, ali celó ko stopimo va-njo! Naj prej puhti nasproti nam neprijeten smrad; ko smo pa vstopili bli-

žej, vidimo tudi, odkod da izvira. Po sredi vasi ali terga teče namreč včasih gerd potoček človeške in živinske vode, ali razliva se gnojnica iz hlevov; tu pa tam priteka druga mokrota, ter napravlja široke kaluže in mlake, po katerih se ljuba živina spreha ali valí: goske, race, svinje ali žabe. Poleti je prahu, da se vse kadi; če dežuje nekoliko dni, je pa blata do kolena. Pred hišami ali zad njih ležijo veliki kupi vsakoverstne nesnage: hišno smetje, derva, treske, kamenje itd.; po teh in okoli teh kupov se plazijo na pol nagi otroci, letajo kure, skačejo psi, pa mijavkajo mačke. Duh po dvorišču je pa tak, da si mora človek nos zatisniti, stopivši va-nj.

Pridemo v hišo, kaj najdemo tam? Nesnago nad nesnago. Tamne zakajene stene, zablatene tla, umazano pohišje, človeški in živinski klat; ob tem vlada nepreterpljivi smrad; majhne duri in okna so pa, se vé da zaperte, da ne uide gabljivi hlap.

Al ni to strašno? — Res, taka ni po vseh vaséh, ne po vseh hišah, vendar nam bo poterdil vsakdo, da nahaja se velika nesnažnost ne le po revnih bajtah, temoč tudi po staniščih primožnih ljudi. In v taki nesnagi bivajo ljudje, bivajo svoje žive dni, ter opravljajo mnogotere opravila svoje!

Kakošno je tedaj zdravje v tacihih prebivališčih? Navadno slabo, v nenavadni dōbi pa sila v nevarnosti. Takih krajev nikoli ne zapušča merzlica; ko pa pristopi kako kužno obolenje zraka, kakor dandanašnji to uzrokuje kolera, je nesreča velika, in strah in groza koračita po takih nesnažnih krajih. Nesnažnost znotraj in zvonaj hiš je poglavitni uzrok, da kolera po kmetih tako hudo razsaja, in da kupoma merjejo ljudje \*).

Kako to nesnažnost odpraviti (kako, na priliko, z gnojem, gnojniščem in z gnojnico ravnati) govorilo se je že mnogokrat v „Novicah“; tudi ni posebnega podučjenja treba, za to, ker že prost razum to dovolj uči; želeli je le, da bi se ljudje po kmetih vendar v sedanji žalostni dōbi spametovali in bi si dopovedati dali, da snažne hiše in dvorišča, snažne ulice in prostori po tergih in vaséh so ne le prijetni očém, temoč da so tudi k zdravju ljudem pa živini potrebni. Naj bi bolj omikani prebivavci po kmetih svoje sosede naganjali k snažnosti po vsih potih, — naj bi o tem pomagali kolikor le morejo gospodje duhovni, uradniki, učitelji! Kjer pa prijazna beseda tega ne more dognati, naj bi ukazovala gosposka ojstro in resnobno, — saj je le v očiten prid vasém in ne prizadene dostikrat celó nobenih stroškov. Večidel je snažnost ravno tako dober kup, kakor nesnaga!

## Jezikoslovni pomenki.

*Nemci so začeli spoznavati Slovence.*

(Konec.)

Še pisatelj govori od nasledovanja ali zverstovanja besed; ondi ima besedo tudi za nas važno. Piše namreč, da tista versta besed je nar boljša, ktera je nar bolj naravna, in nar bolj primerjena postavam našega mislenja; zlasti naj, ako ni potreba posebnega navdarka na kaki besedi, vladna beseda vedno spredaj hodi pred odvisno, glagol pred svojim toživnim. V tej reči je posebno prost jezik latinski, samo da rad deva glagol na konec stavka; novoromanski jeziki ga v tem posnemajo, vendar francozki je v redu besed precej priklenjen. Tudi slovanski jeziki so dosti prosti

\*) Skoz in skoz resnične so te besede. Kjer je nesnaga po kmetih in mestih velika, ondi je kolera vselej in povsod naj huja bila, in toliko huja, kolikor bolj se z nesnago in revšino pajdaši. Vred.

v zverstovanji besed, samo da zahodne narečja so se navadile po latinski ali nemški šegi glagol staviti na zadnje. (Menim, da v to ravno zadeva, kar je pred kratkim gosp. Navratil opominjal).

Noben jezik pa nima, pravi h koncu, bolj svojoglavnega reda v besedah kot nemški; šaljive so njegove besede o tem: „V nemškem jeziku vladna beseda žene odvisne stvari pred seboj kot tropo gosí; ali pa, kadar Francoz važno besedo nar pred stavi kot temeljni kamen, in potem igraje meče za njim ložeje kamne, takrat Nемец prav s termasto svojoglavnostjo naprej meče prazno šaro, in na zadnje verže poglavitni adut, ter z enim mahljem sklenc vse“.

H koncu dr. Rapp še govori od razširjenja in selišč indoeuropejskega jezikovega debla, ter razlaga svoji mapi azijskih in evropskih jezikov. Tu govori od „Vindov ali Slovcov na Krajskem, in deloma na Koroskem in Štajarskem“ in na mapi zaznamuje slovensko deželico, sicer celo celo majcuno, vendar po barvi zadosti določeno. Poslednjič še pravi: „V celi Nemčii, ne samo kar je v izhodu od Labe in Zale, temuč tudi kar je od Rednice in v jugu Donave od Lika (Lech) naprej, je mnogo sledú stare slovanske; imena so večkrat bolj slovanske, in v ljudskih jeziki vseh je sled slovanskega jezika“. Glej! tudi v jugu Donave, v sedanji Bavarii in Austrii je sled slovenske. Od klej? ali od sredočasnih Slovcov, ali od starih Noričanov in Retov? Hicinger.

## Ozir po svetu.

*Turki.*

(Konec.)

Turk zjedinuje v svojem značaji Arabovo blagodušnost, Tracianovo nesnago, Scitovo hrabrost, Grekovo prekanljivost in celó izhodnih krajev mehkužnost. Njegove sirove divjosti ni toliko iskati v njegovem sercu, v tiranski vladi in v neumni veri, kolikor v njegovem pismu in jeziku kot pri Kinezu. Turški jezik je čudna soderga iz turških, arabskih in perzijskih besed, in Turki se ga tako malo popolnoma naučijo, kakor svojega Kinezi.

Anadoli ali azijska Turčija v razloček od Rumili-a ali evropske Turčije, ki je nezmerno boljša od te, ima biti prav za prav bojišče Muhamedovih otrok — kakor vsaki človek zapadnih dežel želí odlog tergovcov z Levantom. Tu, na ti krasni zemlji, ki je nekdanj prelepo cvela, ki pa zdaj pol neobdelana leži poleg razvalin minulega veličastva, — tu, kjer vse stori narava, človek pa je nji nasprot, — tu se žurijo pod ozmanljivim gospodstvom Greki in Armenijani, Judje in Franki, klatači se Turkomani, Jecidi in Kurdi, kamor še spadajo Sirijani, Beduini, Arabijanci, Druzi in Maroniti, ki so kristijani — vsi več ali manj slobodni, od katerih imajo strah njih predniki — Turki; opomniti so tudi ljudstva na Kaukazu. Od vseh teh krajev so popotniku bolj važne razvaline ninivške in babilonske — Baalbek in Bagdad — pred vsem pa Jeruzalem.

Armenijani so v izhodu, kar so Judje v zapadu. Njih lakomnost in zvitost ste v pregovoru v Levantu, in ni ga Juda, ki bi Armenijana prekanil. Oni so naj imenitnej opravniki in menjači v izhodu, in bogateji od vseh Grekov, Judov in Frankov v Levantu. Kar so Armenijani v zahodni, so Buhari v severno-iztočni in Banijani v južni Azii. Drugi so zbog podnebja in zemljišča kočovniki (nomadi).

Tako je v turški deržavi. Kdo bi veroval, da v teh blaženih deželah le v kolikanj slabih letih taka lakota razsaja, da tisuč in tisuč ljudi morí, ker ubogi, od turških glavarjev in roparjev trapljeni stanovniki več polja ne obdelujejo, kakor kar ga za nar večjo potrebo rabijo, in še dreves ne sadijo, ker se bojé zbuditi sum na svoje blagostanje in priti v nevarnost biti tepeni! Turško tiranstvo, ki za človeško življenje ne porajta, je krivo, da se kugi nobene